

Бойка Мирчева

СЛАВЯНСКИТЕ ИЗВОРИ ЗА КИРИЛ И МЕТОДИЙ И ТЕХНИТЕ УЧЕНИЦИ – ХРОНОЛОГИЯ, ВРЪЗКИ, ЗАВИСИМОСТИ

Целта на това изследване е да бъдат подредени славянските извори според тяхната хронология и установените от различни изследователи зависимости между тях и на базата на досегашните проучвания да бъдат представени в генеалогична схема. Това, което се опитвах да направя, беше да подреда славянските извори по начин, от който да се получи схема на връзки и зависимост на отделните произведения помежду им, като същевременно се отчетат и предполагаемите, недостигнали до нас произведения. При това в тази схема трябваше да се вместят и чуждоезичните извори, оказали влияние върху славянските, някои от тях са били изцяло преведени и са заели свое място сред славянските извори.

Картата е интерактивна, като от всеки един от изворите има линк към преписите на произведението. За всеки отделен препис са обобщени данните за ръкописа, в който той се намира, описите, изданията и изследванията му (придружени от линкове към дигитални копия, ако са налични).

Многобройните изследвания и натрупаната за повече от два века литература за славянските извори не може да бъде обхваната в целостта си в това изследване. За да бъде създадена генеалогичната схема, нужно е преди всичко да бъдат изолирани тези текстове и исторически факти, които говорят за връзка между отделните произведения, като е взета предвид най-вече зависимостта в отразените факти и установените преки или косвени текстологични заемания. Без да се разпростирам нашироко върху проблемите на всеки един извор и достоверността на информацията, която той носи, в това изложение ще се задоволя само накратко да обоснова и да подкрепя с факти откритите зависимости между отделните извори така, както са установени от различни учени и поставените в схемата въз основа на тях линии.

Тъй като целта на разработката е създаването на генеалогична схема на славянските извори, основен принцип в нейното съставяне е съществуването на славянски текст (оригинален, преводен или предполагаем) и открояването на неговите връзки с останалите писмени източници.

Въпросът как да бъдат маркирани с цвят отделните извори също се оказва доста сложен – дали цветът да бъде напълно различен за всеки един отделен извор, или чрез цвят да бъде уточнен жанрът на произведението (съответно пространно житие, кратко житие, или изобщо житие, служба и т.н.). Възможен е вариант цветът да носи указание за светеца (респ. светците), на които е посветено дадено произведение. Действително жанровото определение на извора и неговото подчертаване с цвят дава доста голяма информация за свързаността на отделните творби. След многобройни опити и съпоставки на различни варианти обаче прецених, че основното свързващо звено при отделните извори е указанието на кого е посветен текстът. По този начин се обособява цикълът произведения, посветени на един от тях, както и развоят на този цикъл във времето.

Тук разделението е направено така: с червено са отбелязани произведенията, посветени на Константин-Кирил, със зелено – тези за Методий, със синьо – общите произведения за Кирил и Методий, и т.н. Латинските и гръцките извори са означени, но са оставени без цвят. Цветът на линията показва влиянието на съответния извор върху друго произведение. В случаите, когато влиянието е непряко или предполагаемо, линията е пунктирана. Към така откритите връзки следва да бъдат прибавени и различните редакции, така както са установени до днес (например Похвалата за Кирил и Похвалата за Кирил и Методий с техните по две редакции).

Картината, която се получава, е доста сложна. Вероятно към установените досега зависимости би могло да се добавят още, а други да се премахнат. Идеята е към така изработената схема да бъдат прибавени латинските и гръцките извори за Солунските братя и техните ученици, поставени във взаимовръзка помежду си. Това, разбира се, е вече въпрос, който могат да решат колегите класици и византинисти.

Основен момент в изработването на схемата е указването на предполагаемите, но недостигнали до нас свързващи звена – текстове, за които съдим от по-късните произведения, с които разполагаме. В схемата са отбелязани няколко такива места, като предполагам, че това не са всички.

Специално внимание заслужава един особено важен проблем в по-късните (от XI в. нататък) извори за Кирил и Методий и техните ученици. Това са сведенията за мисионерска дейност на двамата братя сред българските славяни. За нашата схема това е ключов момент, тъй като въз основа на тези известия в нея трябва да се предвидят и незапазените до наши дни писмени или устни свидетелства и местни предания, които преминават в една или друга форма от един извор в друг, превръщайки се в свързващи звена между тях. Въз основа на тях се открояват връзките и зависимостите между отделните извори.

В най-ранните кирило-методиевски извори сведения за дейност на Солунските братя сред българските славяни не се откриват. Идеята за такава мисия се появява от проложните жития на Кирил и Методий и оттам се разпространява в български, руски, гръцки и латински произведения, свързани с Кирило-Методиевото дело. Сложността на проблема тук е колко такива позиции за предполагаеми източници трябва да бъдат предвидени. Дали за всеки извор, за който е установено, че зависи от незапазено до наши дни писмено или устно свидетелство, трябва да се предвиди отделен източник, или те могат да бъдат групирани по някакъв начин. Сведенията засягат изключително мисионерската дейност на Кирил и Методий сред българите. В тази идея може да се отделят два етапа: първият е свързан общо с ролята на двамата братя в християнизацията на българските земи, докато във втория се уточнява, че просветителската дейност на Кирил сред българите е била съсредоточена в поречието на р. Брегалница. Поради тази причина в схемата е възприет този делитбен признак и недостигналите до нас свидетелства от този тип са разделени на две групи: „Незапазен славянски текст? (общо в България)“ и „Незапазен славянски текст? (Брегалница)“.

Най-старите славянски извори са създадени в кратък период от време – от края на IX до първата половина на X в. Това са произведенията, писани от живи участници в събитията, свързани с Моравската мисия и непосредствено след нея. Тези извори са представени в схемата на първата редица (от горе на долу), съответно от края на IX в. – Пространното житие на Кирил, Пространното житие на Методий, Службата за Кирил, Херсонската легенда, тясно свързана, от една страна, с Пространното житие на Кирил, а от друга, с Италианската легенда, която възхожда към латинския превод на Обретението на Анастасий Библиотекар, Похвалата за Кирил, „За буквите“ на Черноризец Храбър.

Непосредствено до тях, на границата IX–X в. са поставени двата канона от Службата за Методий – на Климент Охридски и на Константин Преславски, Похвалното слово за Кирил и Методий, Прологът на Йоан Екзарх към превода на „Небеса“, както и Общият канон за Кирил и Методий с акростих, въпреки че за времето на написването му не може да се каже нищо оп-

ределено. Към тези най-ранни произведения се причисляват още Прогласът към евангелието, прославата на Кирил и Методий в Тропара за Събота Сиропустна от X в. (Попов 1986: 79–90) и Приписката на Тудор Доксов към превода на Четири слова против арианите на Атанасий Александрийски (Vaillant 1954: 6–7), която носи ценна историческа информация и точна дата (907 г.). Тези произведения обаче нямат пряко влияние върху следващите ги по време извори.

Смята се за доказано, че от Пространното житие на Константин-Кирил зависи Италианската легенда (Georgiev 1939: 90; Meuvaert, Devos 1955: 375–461), поради което тя е поставена непосредствено до него. Обосноваването схващане, че някои песнопения от Първата служба за Кирил са писани непосредствено след смъртта на славянския първоучител още в Рим (Мирчева 2001: 215; Крыско 2014), също я поставят малко по-напред от Житието на Кирил.

Двете Пространни жития – на Кирил и на Методий, са безспорно най-важните славянски кирило-методиевски извори, които лягат в основата на голямата част по-късни славянски произведения. Този факт много добре личи на схемата. Те са в опосредствена връзка помежду си, тъй като Житието на Методий обикновено се възприема като своеобразно продължение на това на Кирил (Иванова 2003: 374). Като уникална по вида си апология в защита на славянската писменост (Станчев 1985: 75) и изобилието на исторически факти от предисторията на създаването на славянската писменост до въвеждането ѝ в България, трактатът на Черноризец Храбър „За буквите“ се свързва и с двете пространни жития. Друг извор, който се свързва и с двата текста, е Похвалното слово за Кирил и Методий, което представлява извлечение от двете пространни жития (Грашева 2003б: 236). В схемата е представена връзката на Пространното житие на Кирил с Похвално слово за Кирил, тъй като то е основа на историческите факти, отразени в него, без да им противоречи или да ги допълва, като един вид „извлечение от житийния текст, съобразено с жанровите норми на похвалното слово“ (Грашева 2003а: 233). Сведения, които да проникват в него от Пространното житие на Методий, няма.

По време на възникване най-близки до най-ранните произведения са Проложните жития на двамата просветители. Тук на първо място е поставен най-ранният проложен текст за двамата братя – общото Проложно житие на Кирил и Методий под 25 август, посветено в наслова си на двамата Солунски братя, но чийто текст е посветен само на Методий. Изследователите са единодушни, че възникването на този текст трябва да се отнесе към времето скоро след смъртта на Методий през 885 г., с цел да бъде включен в състава на Службата за Методий (Иванова 1987: 73) за нуждите на богослужението, а след навлизането на Простия пролог влиза в неговия състав. Въпреки че не могат да се открият преки текстови зависимости, повечето изследователи предполагат, че авторът му е познавал текста на Пространното житие на Методий (Бабалиевска 2003: 353). Посочените в Проложното житие факти около смъртта и погребението на архиепископ Методий са дадени с най-големи подробности, но датата на завършване на превода (6393, т.е. 885, годината на смъртта на славянския първоучител) определено е в противоречие с текста на Пространното житие на Методий (Бабалиевска 2003: 353). Известието, че Методий е придружавал Кирил по време на Сарацинската мисия (в противоречие с данните от пространните жития), свързва Проложното житие на Кирил и Методий с Похвалното слово за Кирил и Методий, а споменаването на „пустословието“ на папа Григорий Двоеслов (ако не става дума за по-късна вметка в текста, срв. Смядовски 1980: 185) отвежда към гл. 16 от Пространното житие на Кирил (Лавров 1930: 100–101), въпреки че е възможно да е възникнало и независимо от него (Бодянский 1855: 75–79). Определена връзка се откроява между текста на Проложното житие на Кирил и Методий и Пролога на Йоан Екзарх към „Небеса“ тъй като указанието, че Методий е превел „всичките 60 книги на Стария и Новия Завет“ е заето именно от Пролога (Иванова 1987: 73).

По време на създаване следват Проложното житие на Кирил и Проложното житие на Методий, създаването на които изследователите отнасят към периода XII–XIII в. във връзка с навлизането на Пролога в славянското богослужение (през XIII или още в края на XII в., срв. Николова 2003: 354). В основата и на Проложно житие на Кирил лягат основните сведения за

живота на Кирил от Пространното му житие (Бабалиевска 2003а: 349). Но това не е бил единственият източник на автора. Някои свидетелства свързват Проложното житие с Първа служба за Кирил. Това е известието, че по време на Моравската мисия Кирил убива еретика Замбрий, после отива при българите и ги покръства, „както и всички градове сред славяните и по Дунава“ и като епископ на град Канаон написва 38 букви за книгите на славянски език, умира в дълбока старост и е погребан в същия град. Според Б. Флоря броят на създадените от Кирил букви е заимстван от „За буквите“ на Черноризец Храбър (Бабалиевска 2003а: 350). Проложното житие на Кирил е първият славянски извор, в който се съобщава за мисионерска дейност на Кирил сред българските славяни (Флоря 1988: 163), откъдето сведението прониква и в Повест за изминалите години (Флоря 2000: 33). Съществува обаче и мнение, че е възможно пътят на заемане да е бил в обратната посока (Бодянски 1855: 65–75).

От същия период (XII–XIII в.) е и Проложното житие на Методий. То преразказва накратко основните моменти от живота на Методий. Наред с известните факти от живота на светеца в него се съдържат и някои уникални сведения – името на майката на двамата братя Мария (което се среща единствено там и в Успение Кирилово) и уточнението, че Методий е бил княз на славяните в продължение на 10 години. В текста му има и някои легендарни данни като изгонването на евреите от хазарската земя, епископският сан на Методий, получен от Константинопол и изпращането му за епископ на гр. Каон в Моравия. Предполага се, че авторът на житието е използвал като основни извори двете Пространни жития, Първа служба за Кирил, Успение Кирилово (Николова 2003: 355). Най-вероятно в основата на близостта между Проложното житие на Методий и библейските текстове стои Първата служба за Кирил (Николова 2003: 355). Невинаги, обаче е ясна посоката на зависимост между произведенията – възможно е авторът на Успение Кирилово да е използвал Проложното житие на Методий (Николова 2003: 355). За разлика от Успението, в Проложното житие на Методий дейността на двамата братя по българските земи е само загатната (срв. текста у Теодоров-Балан 1934: 38).

Успение Кирилово и Успение Методиево са вторични извори по отношение на произведенията от IX–X в., но с по-богата фабула, подчинени на идеята за българския характер на мисията на Кирил и Методий (Иванова 1999: 16).

Въпреки съществуващото мнение, че Успение Кирилово предхожда по време Пространното житие на Кирил и представлява вариант на недостигналия до нас архетип на Житието на Кирил (Спасова 1989: 58), по-голяма част от изследователите свързват появата на Краткото житие на Кирил (Успение Кирилово) с XIII в. с основен източник Пространното житие на Кирил. Двата извора са сходни не само по характер и последователност на изложението на основните факти, но и в текста на Успението по цялото му протежение се откриват преки текстологични заимствания от Пространното житие (Флоря 1986: 63–64). Както доказва П. Лавров, Пространното житие на Методий също се свързва с Успение Кирилово (Лавров 1930: 73). И макар някои от неговите заключения да са спорни, няма съмнение, че има пасажи, които са заети буквално от текста на Пространното житие (Флоря 1986: 64). Всъщност внимателният анализ на текстовете показва, че Успение Кирилово зависи не от Пространното житие на Методий, а от текста на Успение Методиево (Мирчева 2019: 43–51). Проложното житие на Методий също има връзка с Успение Кирилово, тъй като само тези две произведения дават сведения за името на майката на Кирил и Методий – Мария, и уточнението, че Методий бил княз на славяните 10 г. (Николова 2003: 354). Връзката между Успение Кирилово и Солунската легенда (с пунктирана линия) е поради сведението за дейността на Кирил по поречието на Брегалница (вероятно по неизвестен, запазен до нас текст или устно предание (Добрев 2003: 713), но между двата текста не се откриват каквито и да било текстологични съвпадения (Флоря 1986: 65). Вероятно тук трябва да се предвиди съществуването на още един недостигнал до нас текст, в който се говори за дейност на св. Кирил сред българските славяни, без да се указва изрично за поречието на Брегалница, както е запазено сведението в Проложното житие на Кирил. Според Теодоров-Балан от Солунската легенда е било заето съобщението в V глава

на Успението за покръстването на славяните на Брегалница и за създаването за тях на славянската писменост (Теодоров-Балан 1934: 120; срв. и Добрев 2003: 713). Според Флоря, обаче от източниците на това сведение в Успение Кирилово трябва да се изключи Солунската легенда (Флоря 1986: 64), тъй като между двата паметника няма по същество нищо общо: съвършено различни са културно-историческият контекст и текстологичните съвпадения (Флоря 1986: 63–64). Проложното житие на Кирил се свързва и с Успение Кирилово поради текстологичното съвпадение между разказа в Успението за пътуването на Кирил при арабите и аналогичния разказ в Проложното житие на Кирил. Изречението „облнчн Махметовъ нечѣстнѣв ерес“ почти буквално съпада с текста на Проложното житие на Кирил „облнчн ересъ Махметовъ нечѣстнѣваго“ (Теодоров-Балан 1934: 35, 116). Въпросът, който изследователите си задават, е кой от кого е заимствал? И ако за автора на Успението е характерно дословното заимстване от източниците, то съставителят на Проложното житие много свободно борави с използваните текстове. Този факт води до заключението, че по-вероятно пасажът е заимстван от Проложното житие в Успението (Флоря 1986: 65). Връзката между Похвалното слово за Кирил и Успение Кирилово е в характеристиката на добродетелите на Кирил във втората глава на Успението, която е заета от Похвалното слово (Воронов 1877: 195). Тази част е запазена без промяна и в двете версии на текста ѝ. Във втората пряка заемка в текста на Успението обаче – послушаннн дѣуховннх, се открива паралел именно с втората редакция на текста на Похвалата, за разлика от първичната версия, в която се чете: в поученнн дѣуховнѣ (Флоря 1986: 64, бел. 2). Похвално слово за Кирил и Методий също оказва влияние върху текста на Успение Кирилово. В първа глава на Успението в характеристиката на родителите на Кирил и Методий се казва, че те живеели огревяюще се от въскаго зѣлаго нахождениа. Тези думи отсъстват в Пространното житие на Кирил, но имат близко съответствие с Похвалата за Кирил и Методий, където четем: ѿгреваа са от въскаго зѣлѣ (Флоря 1986: 64). Друго сведение, заето от текста на Похвалното слово на Кирил и Методий, е запазеното в X глава на Успението свидетелство, че в Хазария Кирил покръства 200 велики мъже. В Пространното житие на Кирил не е отбелязана социалната принадлежност на покръстените от Кирил, докато в Похвалното слово е употребен изразът чѣстнаа чадн, както и уточнението за превода в Моравия на книгите „от гръцки на словенски език“, също с източник Похвалното слово (Климент Охридски 1970: 472). Това сведение би могло да бъде заимствано и от Похвалното слово за Кирил (Флоря 1986: 64, бел. 2). Както показва П. Лавров, на редица места, където Успението се отдалечава от Пространното житие на Кирил, неговият текст се сближава с Пространното житие на Методий (Лавров 1928: 168–169).

Успение Методиево е своеобразен аналог на Успение Кирилово. То е изградено на основата на пространните жития, но черпи и от други извори, някои от които не са достигнали до нас. Надсловът му сочи към номинацията на Методий като архиепископ според Пространното житие на Методий. Част от живота му (до Моравската мисия) е според Пространното житие на Кирил (Иванова 2003: 323). Вероятно оттам и епизодът за пребиваването при Ростислав, тъй като в Житието на Методий разказът е съвсем кратък (Иванова 1987: 71). Титулатурата на Ростислав е „княз чешки“, а на Коцел – кнѣзь лѣшскѣн, непознати на по-ранните южнославянски кирило-методиевски текстове (Иванова 2003: 232), с изключение на Успение Кирилово (б.м., Б.М.). В този извор Методий взема участие и в Сарацинската мисия, не се отбелязва за княженството му, но само тук се споменава за приемането на великата схима и че след това не е спял лежешком. Престоят на първоучителите в Рим и събитията след смъртта на Кирил са изложени съвсем накратко и кореспондират с Житието на Методий, деянията на Методий след това чудесата му и пътуването му до Константинопол не са споменати. (Иванова 2003: 232). Текстът на Успението показва зависимост от Житието на Методий не само в последователността на събитията, но и в употребата на изрази и думи, непосредствено заети от Пространното житие (Иванова 2003: 232). Успение Методиево е аналог на Успение Кирилово, но не може да се твърди, че е повлияно от него, а възхожда към общия източник – Пространното житие на Кирил (Иванова 2003: 232). Има сведения, които не се срещат никъде другаде: по-точно е от пространните

жития в сведението, че са били извикани в Рим от папа Николай, а заварват папа Адриан II. Различава се от Пространното житие на Методий и в посочването на времето, прекарано от Методий в затвора – не две и половина години (Иванова 2003: 233), а три и половина (вероятно плод на неправилна транслитерация от глаголица на кирилица, вж. Иванова 2003: 233). Успение Методиево се свързва с Проложното житие на Кирил и Методий, въпреки че откритата връзка между тях е доколкото използват едни и същи източници, например само в тях е посочено, че Методий взема участие в Сарацинската мисия (Иванова 1999: 17). Успение Методиево е свързано също и с Похвалното слово за Кирил и Методий на базата на отразяването на сведението за монашеското служение на Методий и приемането на велика схима. По мнението на Кл. Иванова отразяването на един и същи факт не значи, че авторът непременно е познавал съответния текст, а е възможно да е бил използван един и същи недостигнал до нас текст (Иванова 1999: 17–18). Това е единственият славянски извор, в който се споменава за папската поръка на Анконския епископ Павел, папски легат в Южнофранкската държава, да възстанови епископското достойнство на Методий. Смъртта на Методий е показана с дата и година, като се уточнява, че е епископствал 16 години. Ако това сведение се приеме, би значело, че интронизацията му е станала около 1 септември 869 г., а не по-късно (Иванова 2003: 233). По мнението на Кл. Иванова тук е отразена и хипотетичната връзка с възможен недостигнал до нас славянски превод на посланието на папа Николай до Павел Анконски, чието име е споменато единствено от славянските извори в Успение Методиево (Иванова 1999: 21). Според Кл. Иванова текстовете двете Успения са възникнали във връзка с църковния събор през 1211 г., когато българската църква утвърждава своя пантеон от светци (Иванова 1999: 15; Иванова 2003: 231), но според Д. Чешмеджиев по-вероятна е малко по-късната дата 1235 г., в която е въздигната отново Българската патриаршия (Чешмеджиев 2001: 96; Чешмеджиев 2007: 32).

Свързани с основните извори за Кирил и Методий са различните варианти на Хърватско-глаголическата Служба за Кирил и Методий, запазени в няколко бревиария от XIV–XVI в., в преписите на които са включени като четива откъси от Пространното житие на Кирил (Radovich 1968; Petrović 1983: 113–129; Tkadlčík 1977: 85–128; Kyas 1966: 530–553, Kyas 1969: 574–581; Kyas 1971: 195–200) и Похвалното слово за Кирил (бревиарий на поп Мавро) (срв. Pantelić 1965: 111–122; Станчев 2003: 667–668).

В долната част на схемата са представени по-късните извори, свързани главно с прославата на Кирило-Методиевите ученици Климент и Наум. Като основни използвани извори тук отново са поставени пространните жития на славянските първоучители. Към тях са прибавени предполагаемите незапазени славянски текстове, като незапазеното до нас Славянско житие на Климент от първата половина на X в., за което споменава авторът на най-старото, или Първо славянско житие на Наум (Иванов 1931: 306–307) и един предполагаем текст, от който са почерпени сведенията за дейността на Кирил и Методий сред южните славяни.

Естествено, тук е представена Славянската служба за Климент (Спространов 1912: 347–351; Иванов 1931: 322–324; Мирчева 2000: 73–79; Йовчева 2003а: 671), която, въпреки липсата на конкретни исторически факти, е свидетелство за много ранната канонизация на светеца и може да се свърже по време на възникване с недостигналото до нас Славянско житие на Климент.

Като основни източници на Пространното гръцко житие на Климент Охридски от Теофилакт Охридски изследователите посочват споменатото вече Славянско житие на Климент от първата половина на X в. (Иванова 1985: 698; Станчев 1988: 14; Илиев 2010: 9), Първото славянско житие на Наум, както и сведения от Пространните жития на Кирил и Методий. Несъмнено Теофилакт е използвал и незапазен до нас писмен извор или народно предание, с който се обяснява сведението за създаването и разпространяването на славянската писменост и просветителската дейност на Кирил и Методий в България (Илиев 2010: 9) и отношенията между княз Борис и Методий (Станчев 1988: 15). Теофилакт не указва по-точно областта в България, в която са работили Кирил и Методий, а именно Брегалница, което намираме в създадените малко по-късно славянски произведения като Успение Кирилово и Солунската легенда. Така

сведението е запазено и в Проложното житие на Кирил (Флоря 1988: 163). Възможно е това свидетелство да е било заето от един общ за двете произведения първоизточник. В науката съществува мнение, че то е повлияло върху текста на Успение Кирилово (Воронов 1877: 196). За голямата част от изследователите обаче това влияние е проблематично (Лавров 1928: 169; Георгиев 1969: 33; Георгиев 1978: 17–18). Общото между двете произведения е единствено списъкът на имената на учениците на Кирил и Методий, който може да бъде заимстван от трети независим източник (например Бориловия синодик), при това последователността на имената в двата извора е различна (Флоря 1986: 69).

Гръцката Служба за Климент и в нейните рамки Краткото житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан е свързано с Пространното гръцко житие на Климент, тъй като е възникнало на базата на сведенията от него (Дуйчев 1966: 160–161; Илиев 2010: 11). Същевременно е отбелязана и връзката на Краткото житие с недостигнали до нас свидетелства (Дуйчев 1966: 161; Илиев 2010: 12), макар че в науката е изказано и обратното мнение (Станчев 1988: 21–24). Среднобългарският превод на двете произведения е запазен в ръкопис от XV в. от НБКМ № 542 (Стружки празничен миней) (Баласчев 1898: 1–42).

Един от основните извори в тази част на схемата е Първото славянско житие на Наум (Иванов 1931: 305–311; Лавров 1908: 3–4), създадено не по-късно от 969 г. от неизвестен пряк последовател на Климент и Наум по поръка на Деволския епископ Марко, представено във връзката му с недостигналото до нас Славянско житие на Климент от първата половина на X в. (Илиев 2010: 10), вероятно излязло също изпод неговото перо (Иванова 1985: 698), а може би част от незапазено общо славянско произведение за Климент и Наум (Станчев 1988: 13; Гергова 1991: 166–168).

Второто славянско житие на Наум (Ковачевић 1885: 1–4) е показано във връзка с основния си източник – Пространното гръцко житие на Климент Охридски (Златарски 1925: 1–29; Dujčev 1938: 121–124; Trapp 1974: 164–175; Бърлиева 1987: 129; Гергова 1991: 170–173; Станчев 1988: 24–25; Илиев 2010: 14) и същевременно във връзка с Пространното гръцко житие на Наум, запазено в преписа от Атинската библиотека Cod Atheniensis № 827 от 1646 г. поради откритите връзки между тях и преразказа, който то представлява на Пространното гръцко житие (Бърлиева 1987: 129). Въпросът тук е кое мнение да бъде възприето – дали на Иван Дуйчев – че българският текст е възникнал в зависимост от гръцкия (Дуйчев 1969: 268–270), или обратното мнение, застъпено от Е. Трап (Trapp 1974: 161–185). Тъй като този въпрос все още не е разрешен окончателно, в схемата тази връзка е означена със стрелки в двете посоки. Другият въпрос, който стои пред изследователите, е дали авторът на Второто Наумово житие е използвал текста на Пространното житие на Кирил (Златарски 1925: 27), или поради липсата на преки текстови заемки от Пространното житие на Кирил може да се предположи друг, неизвестен литературен източник (Гергова 1991: 171–172; Škoviera 2014: 15) със сведения за дейност на Кирил, Методий и Наум сред мизийците и далматинците (Грашева 1985: 238; Гергова 1991: 171–172; Škoviera 2014: 15). В интерес на пълнотата на сведенията, в схемата тези отношения между изворите са означени с пунктирна линия.

Третото славянско житие на Наум, известно още и като славянски превод на Краткото гръцко житие на светеца (Лавров 1908: 23–26; Лавров 1930: 184–187), е представено във връзка с Мосхополското издание от 1740 г. (Ἀκολουθία 1740, срв. Гергова 1991: 175; Бърлиева 1987: 129–130), преводът на което вероятно е направен от по-издържан и може би по-стар от изданието гръцки ръкопис (Иванова 1985: 701). Според А. Шковиера сравнението на текста на Краткото гръцко житие на Наум със славянския превод показва, че славянският текст не е в пълно съответствие с гръцкия и че и двата текста са базирани на по-стар гръцки източник. Една знаменателна особеност на текста – споменаването на обедна молитва – говори, че текстът идва от източник, създаден вероятно преди XIII в. (Škoviera 2007: 118).

По отношение на хронологията и връзката между отделните текстове А. Шковиера достига до следните изводи: за Първото славянско житие на Наум не могат да се направят никакви

по-конкретни изводи нито за използваните източници, нито за авторството му, нито авторите на останалите източници се възползват от него. От друга страна, то е сред източниците за Пространното житие на Климент от Теофилакт. Авторът на Второто славянско житие на Наум използва като основен източник Теофилактово житие. Краткото гръцко житие на Наум и Пространното гръцко житие на Наум са създадени след Второто славянско житие на Наум. Така хронологичната последователност на създаването на житийните текстове е следната: Второ славянско житие на Наум, Пространно гръцко житие на Наум, Кратко гръцко житие на Наум, Трето славянско житие на Наум. Авторът на Пространното Наумово житие е използвал при неговото съставяне като една от нишките (но не само него) Второто славянско житие на Наум (запазено до нас може би в друга редакция). Възможно е да е познавал и използвал Теофилактово житие на Климент. Третото славянско житие на Наум е излязло изпод перото на майстор на словото, но не е точен превод на запазения гръцки текст, а произлиза от някоя по-ранна редакция. Въз основа на това А. Шковиера предполага, че Второто славянско житие е създадено след Пространното житие на Климент (ок. 1100 г.), но преди Константин Кавасила да стане охридски архиепископ (1255 г.), т.е. в края на XII или първата половина на XIII в. Третото славянско житие на Наум не е точен превод на Краткото гръцко житие на Наум, двата текста са на базата на общ по-стар текст, фактологическите грешки на който показват по-късен произход и че авторът не е разполагал с житията на Кирил, Методий, Климент, Първото или Второто славянско житие на Наум (Škoviera 2013: 181).

Среднобългарският превод на Първата гръцка служба за Наум, засвидетелстван в ръкопис № 324 от XVIII в. от Белградската народна библиотека, е унищожен по време на Втората световна война (Лавров 1908: 7–35). Преводът не е точно копие на нито един от гръцките преписи и старопечатни издания (Йовчева 2003: 678). Е. Трап доказва зависимостта на текста от протографа на Венецианското издание (Trapp 1986: 395–404), докато анализът на А. Шковиера установява, че най-близо до славянския превод стоят текстът, запазен в ръкопис № 827 от Атинската национална библиотека от 1646 г. и печатният текст от Мосхополското издание от 1740 г. (Škoviera 2011: 140; Škoviera 2013: 90).

При така оформената карта прави впечатление несъответствието в датировките на отделните произведения. Така например как е възможно Похвалното слово за Кирил и Методий, датирано обикновено от X–XI в., да е повлияло върху текста на Проложното житие на Кирил и Методий, за който е приета датировка от X в.? Или ако Проложното житие на Кирил е от XII–XIII в., то как тогава сведението за покръстването на българите би могло да попадне от него в Повест за изминалите години, обичайно датирана от XII в.?

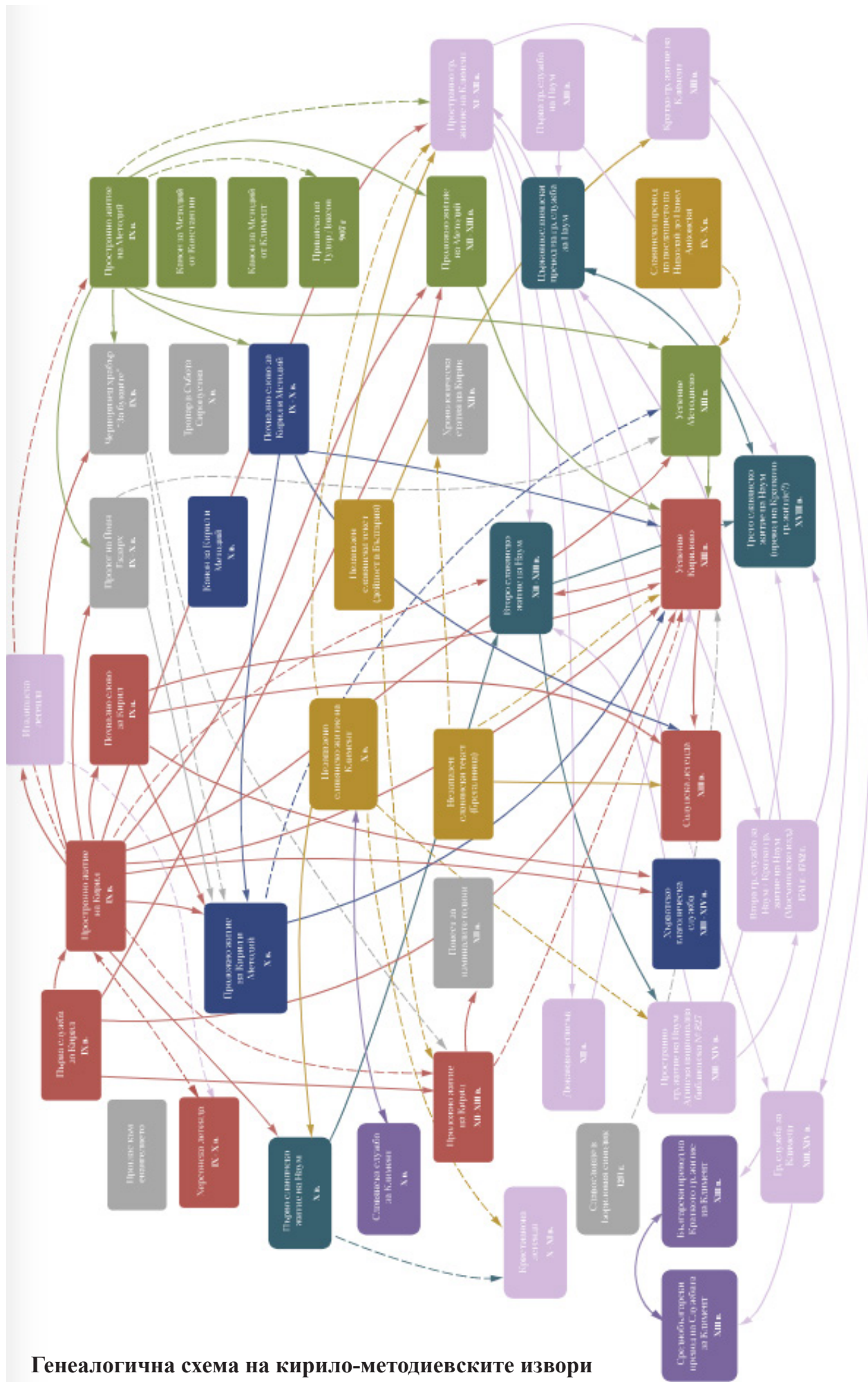
Съзнавам, че не съм в състояние да отговоря на тези въпроси, а предатирането на един или друг извор може да бъде направено само след задълбочено проучване на обстоятелствата за появата му и неговите преписи.

* * *

Разбира се, предлаганата схема не претендира в никакъв случай за изчерпателност. Това е просто първи опит (поне на мен не ми е известен друг такъв) славянските извори за Кирил и Методий да бъдат представени по този начин.

Като последно уточнение – в схемата не са представени оригиналният славянски Канон за Димитър Солунски, както и произведенията с имената на Климент, Константин и Наум в акростих, които са част от славянските извори, но поради жанра си не носят преки исторически сведения, които да могат да се проследят. Също така отсъстват чешките славяноезични извори – Чешката преработка на *Legenda Diffundente sole*, Житието на св. Църко и Страхота и Далимиловата хроника, както и Хърватската преработка на Дуклянската хроника, тъй като тяхната поява и разпространение е плод на друга традиция, която не е във връзка със славянските кирило-методиевски извори, обект на изследване тук. Ако обаче към тази схема се присъединят и латинските извори, то те ще намерят мястото си в общата картина.

Генеалогична схема на кирило-методиевските извори

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабалиевска 2003   Бабалиевска, Ст. Проложно житие на Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 352–354.
- Бабалиевска 2003а   Бабалиевска, Ст. Проложно житие на Кирил. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 349–352.
- Баласчев 1898   Баласчев, Г. Климент, епископ словенски и службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст и едно факсимиле. София, 1898.
- Бодянский 1855   Бодянский, О. М. О времени происхождения славянских письмен. Москва, 1855.
- Бърлиева 1987   Бърлиева, Сл. Пространното гръцко житие на Наум Охридски. – Старобългарска литература, 20, 1987, 129–144.
- Воронов 1877   Воронов, А. Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877.
- Гергова 1991   Гергова, Е. Агиографските произведения за Наум – литературни източници и текстови взаимоотношения. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 8. София, 1991, 165–177.
- Георгиев 1978   Георгиев, Е. Возникновение оригинальной староболгарской агиографии. – *Palaeobulgarica*, 2, 1978, № 4, 3–23.
- Георгиев 1969   Георгиев, Е. Родината на Кирило-Методиевото дело. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969, 31–44.
- Грашева 1985   Грашева, Л. Брегалнишка мисия. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 237–243.
- Грашева 2003а   Грашева, Л. Похвално слово за Кирил. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 232–235.
- Грашева 2003б   Грашева, Л. Похвално слово за Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 235–239.
- Добрев 2003   Добрев, Ив. Солунска легенда. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 707–715.
- Дуйчев 1966   Дуйчев, Ив. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. – В: Климент Охридски 916–1966. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. София, 1966, 161–171.
- Дуйчев 1969   Дуйчев, Ив. Пространното гръцко житие и служба на Наум Охридски. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969, 268–270.
- Златарски 1925   Златарски, В. Словенското житие на св. Наума от XVI в. – Списание на БАН, 30, 1925, 1–29.
- Иванов 1931   Иванов, Й. Български старини из Македония. 2. доп. изд. София, 1931.
- Иванова 1985   Иванова, Кл. Жития на Наум Охридски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 698–704.
- Иванова 1987   Иванова, Кл. По следите на един недостигнал до нас текст на Методиевото проложно житие. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 4. София, 1987, 69–75.
- Иванова 1999   Иванова, Кл. Успение Методиево. – *Palaeobulgarica*, 23, 1999, № 4, 7–22.
- Иванова 2003   Иванова, Кл. Успение Методиево. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 364–383.

- Иванова 2003а Иванова, М. Пространно житие на Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 231–233.
- Илиев 2010 Илиев, И. Св. Климент Охридски. Живот и дело. Пловдив, 2010.
- Йовчева 2003 Йовчева, М. Служби за Наум Охридски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 676–680.
- Йовчева 2003а Йовчева, М. Служби за Климент Охридски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 671–676.
- Климент Охридски 1970 Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. София, 1970.
- Ковачевић 1885 Ковачевић, Љ. Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних словена. – Гласник Српског ученог друштва, 63, 1885, 1–4.
- Крысько 2014 Крысько, В. Б. Старославянский канон Кириллу Философу: Источники и реконструкция. Москва, 2014.
- Лавров 1908 Лавров, П. Жития св. Наума Охридского и служба ему. – ИОРЯС, 12, 1908, № 4, 7–37.
- Лавров 1928 Лавров, П. Кирило та Методій в давньослов'анському письменстві. Київ, 1928.
- Лавров 1930 Лавров, П. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград, 1930.
- Мирчева 2000 Мирчева, Б. Службата за св. Климент Охридски в празничен миней № 122 от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, № 2, 70–84.
- Мирчева 2001 Мирчева, Б. Канонът за Кирил и Методий и Службата за Кирил в славянската книжнина. Велико Търново, 2011.
- Мирчева 2019 Мирчева, Б. Успение Кирилово в южнославянската православна традиция. (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 28. Кирило-Методиевски извори. Т. 3). София, 2019.
- Николова 2003 Николова, Св. Проложно житие на Методий. – Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 354–358.
- Попов 1986 Попов, Г. Прославата на Кирил и Методий в канона за Събота Сиропустна. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 3. София, 1986, 79–90.
- Смядовски 1980 Смядовски, Т. Един неясен израз в Краткото житие на Методий. – Български език, 30, 1980, № 2, с. 185.
- Спасова 1989 Спасова, М. *Scriptio continua* и ролята на един предлог. – *Palaeobulgarica*, 13, № 2, 55–70.
- Спространов 1912 Спространов, Е. Неизвестна служба на Климента, епископ словенски. – В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич по случай 25-годишната му книжовна дейност (1886–1911). София, 1912, 347–351.
- Станчев 1985 Станчев, Кр. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. София, 1985.
- Станчев 2003 Станчев, Кр. Служби за Кирил и Методий (хърватски). – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 666–670.
- Станчев, Попов 1988 Станчев, Кр., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. София, 1988.
- Теодоров-Балан 1934 Теодоров-Балан, Ал. Кирил и Методи. Св. 2. София, 1934.
- Флоря 1986 Флоря, Б. Н. К вопросу о датировке „Успения Кирилла“ – Советское славяноведение, 1986, № 6, 63–69.
- Флоря 1988 Флоря, Б. Н. Кирилло-Методиевские традиции в развитии средневековой болгарской культуры. – В: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. X международный съезд славистов. Москва, 1988, 159–168.

- Флоря 2000 Флоря, Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. Москва, 2000.
- Чешмеджиев 2001 Чешмеджиев, Д. Кирил и Методий в българската историческа памет през вековете. София, 2001.
- Чешмеджиев 2007 Чешмеджиев, Д. Култът на Кирил и Методий в българското средновековие. – *Slavica Slovaca*, 42, 2007, № 1, 20–36.
- Dujčev 1938 Dujčev, I. Un manuscrit avec l’Acoluthie et la Vie de St. Nahum d’Ochrid. – *Studia historicophilologica serdicensia*, 1, 1938, 121–124.
- Georgiev 1939 Georgiev, E. Die Italienische Legende (= *Studia historico-philologica Serdicensia. Supplementi*, 4). Sofia, 1939.
- Kyas 1966 Kyas, V. Charvátskohlaholské texty Života Konstantinova. – *Slavia*, 35, 1966, № 4, 530–553.
- Kyas 1969 Kyas, V. Delši a kratši čtení v rukopisech Života Konstantinova. – *Slavia*, 38, 1969, 574–581.
- Kyas 1971 Kyas, V. Zásady rekonstrukce textu Života Konstantinova. – In: *Studia palaeoslovenica*. Praha, 1971, 195–200.
- Meyvaert, Devos 1955 Meyvaert, P., P. Devos. Trois énigmes résolues grâce à un document inédit. – *Analecta Bollandiana*, 73, 1955, 375–461.
- Petrović 1983 Petrović, I. Sadržajne i literarne osobine odlomaka „Žitija Konstantina-Ćirila“ u hrvatskoglagoljskim i ruskim tekstovima. – *Croatica*, 14, 1983, 19, 113–129.
- Pantelić 1965 Pantelić, M. Glagoljski breviar popa Mavra iz godina 1460. – *Slovo*, 15–16, 1965, 111–122.
- Radovich 1968 Radovich, N. Le pericopi glagolitiche della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirillica. Testi e studi pubblicati del Seminario de Filologia Slava dell’Istituto Universitario Orientale di Napoli. I. Napoli, 1968.
- Trapp 1974 Trapp, E. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. – *Byzantinoslavica*, 35, 1974, № 2, 161–185.
- Trapp 1986 Trapp, E. Die Akoluthie des hl. Naum von Ochrid (Eine Analyse). – *Byzantine Studies/Etudes byzantines*, 8, 11-12 (1981-85) 395-404.
- Tkadlečík 1977 Tkadlečík, V. K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději. – *Slovo*, 27, 1977, 85–128.
- Vaillant 1954 Vaillant, A. Discours contre les ariens de Saint Athanase. Sofia, 1954.
- Škoviera 2007 Škoviera, A. Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. – *Slavica Slovaca*, 42, 2007, № 2, 111–123.
- Škoviera 2010 Škoviera, A. Svätí slovanskí sedmopočetníci. Bratislava, 2010.
- Škoviera 2011 Škoviera, A. Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochridskému. – In: Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 20). София, 2011, 126–149.
- Škoviera 2012 Škoviera, A. Životy svätého Nauma Ochridského ako historické pramene. – In: Bratia, ktorí menili svet. Konstantin a Metod. Príspevky z konferencie. Bratislava, 175–185.
- Škoviera 2013 Škoviera, A. Služby svätému Naumovi Ochridskému. – *Roczniki Teologiczno-Pastoralne*, 7, Lublin, 2013, 65–94.
- Škoviera 2014 Škoviera, A. Druhý slovanský život svätého Nauma Ochridského – komentár a preklad s paralelným originálnym textom. – *Slavica Slovaca*, 49, 2014, № 1, 11–19.
- Ἀκολουθία 1740 Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ Θαυματουργοῦ... Ἐν Μοσχόπολει, 1740.